

*Cine va dori să facă observații pertinente pe marginea dezbaterii **Originea cuvântului Ardeal** este invitat să citească și Paul Lazăr Tonciulescu, ARDEALUL PĂMÂNT ȘI CUVÂNT ROMÂNESC, Editura Miracol, 2001. Lucrare fundamentală. Are 400 de pagini. Paul Tonciulescu a participat la această dezbateri.*

Cercul DECENEU pentru studierea culturii și limbii Dacilor 1980-1981

ORIGINEA CUVÂNTULUI ARDEAL

Gavrilă Copil: -Dintre cele aproape două sute de comunicări predate secretariatului științific al Cercului **Deceneu**, cea înregistrată la nr. 1 (în decembrie 1980) se ocupă de etimologia cuvântului Ardeal și este semnată de Iordache Moldoveanu. Datorită acestui fapt îl rugăm pe autor să-și exprime primul, pe scurt, rezultatul cercetărilor.

Iordache Moldoveanu: -Cuvântul Ardeal este compus din două teme: din ar-care înseamnă munte și din deal. Tema ar-o găsim în latină, în arx, arcis, munte stâncos-apărea la fhyrgieni ca verb-ar, a merge în sus. În sanscrită rădăcina verbului r(ri), a merge, în sus, la timpul perfect este ar. Pe această rădăcină protolatină la latini verbul arare-românescul-a ara, francezul-arriver și viitorul lui aller-j'irai. Ar-,or, sau ur-schimbarea vocalei este logică-se găsește în cuvintele române urcuș, a urca, uriaș, urs, oraș. În grecește s-a zis oros-munte, de la care termenul de orografie. Românescul ardezie, ar = dezos (deig, dig, etc.). Toponimie românească pe tema ar: Ar-geș, Ar-dud, Ar-cud, Ar-ad, Bih-ara, Or-adea, Ar-ieș. În Fenicia a existat orașul Aradus, Arados. În Iliada aflăm orașul Argos-Micene. Cu numele Ardgia se cunoaște un munte, un oraș și un loc în Armenia.de asemeni și muntele Ararat. Cu radicalul ar plus eno s-a format cuvântul arieni. A doua temă a numelui Ardeal este deal. Nomina substantiva deal are derivate ca: deluros, deleni, etc. și se leagă de munte în versuri ca: Sus în munte în Ardeal, țară mândră numai deal. Este în antinomie cu valea: Dealu-i deal și valea-i vale...Vorba o găsim la celți-deal, iar în limba engleză-deal (citit dil). Deal ca structură de element lexical pivotează pe radicalul edth, d. În toponimie este renumit numele insulei Delos din Marea Egee, locul legendar de refugiu al zeiței Letona, protolatină.

Nume protolatine ca Delos, Arcadia, Lemnos, Creta și altele au fost duse în sud de pelasgii hyperborei din Carpați, care au ajuns în Pelopones după

cum spune o legendă, înainte de a se fi ivit luna pe cer (satelit străin de substanțe terestre).

În legătură cu ivirea Lunei pe cer este și nașterea Zânei Artemis Diana, în Delos.

Se povestește că Latona (mai apoi zeificată) a fost o principesă vestală din Apulum (Alba-Iulia de azi) care a rămas însărcinată deși fecioară (cu Zeus). Persecutată de Junona, dar probabil de rușine s-a refugiat în insula Delos și acolo a născut pe Apollo și Diana. Toate acestea înainte de venirea grecilor dinspre Asia Centrală.

Apolo zeu al soarelui și Diana-Luna de pe cer, Diana, Dziana, Sinziana sau Ileana Cosânzeana (în folclor frate și soră).

După autori ca Herodot (Istoria C IV, 34) și fecioarele hyperboreene Arge și Opis și altele, putem motiva că tot din Ardealul protolatin au plecat pe urmele Latonei, ducând ofrandele spice de grâu, noilor zei.

Gavrilă Copil: -Cu trei ani în urmă când v-am citit monumentală lucrare Dacii vorbesc [autori, frații Bălaș și Iordache Moldoveanu] din nefericire înca netipărită, care comentează inscripțiile getodace, nu aveți în argumentație verbul a ardica. La poalele Munților Apuseni, unde am copilărit, spre Cluj-Napoca, bătrânii îl mai folosesc. Așa, în comuna Agriș.

ISAC MOCANU: -Să-mi fie ngăduit să profit de această observație pentru că verbul –a ridica -forma veche –a ardica- deriva de la arduus, a ,um, înalt, de unde vine rădăcina ard, plus deli, arddeli-ardeli, dealuri înalte, deli fiind pluralul românesc vechi, în locul lui dealuri-de azi. Cei doi d se contopesc, ca de obicei. În trecut pluralul nu se făcea cu uri ci cu e și i. Românii din Ardeal nu spuneau Ardeal ci Ardeli (Arghieli). Mai întâlnim numele topice Ardelel, Ardeluță, Ardeoani, Ardel, etc.

Comparativ sa ne gândim la numele capitalei Moldovei, la Iași, în graiul popular de acolo, nu la Iași, creație cărturărească. Mi avem în țara noastră și alte nume topice la plural. Iazurile Bahluiului, de la poalele târgului, numite de popor iezi, au constituit caracteristica acestui oraș de unde a apărut numele de Iași. În trecut nu se spunea dealuri ci deli, nici iazuri, ci iezi.

Ardealul nu este un deal-ar și deal-ci e format din multe dealuri (munți), adică deli. Ardealul prin dealurile sale se distinge de șesul Tisei și al Dunării, care-l înconjoară-Ardud, comună de lângă Satu Mare este situată pe un teren mai înalt.

Gavrilă Copil:- Opinia Dvs, Isac Mocanu, este identică cu a lui I.L.Pic (Zur rumanisch-ungarischen Streitfrage, Lipsca, 1886, p. 80-83) care deriva toponimul Ardeal din radicalii indo-europeni arda -„înalt”, sau ardh „ridicat”, opinie pe care am reținut-o din studiul lui C. M. Stănescu asupra toponimului Adeal, din Natura, seria Geografie, nr. 5/1968.

Isac Mocanu:- Am evitat să stabilesc etimologii în funcție de radicalii indo-europeni, socotind metoda nesigură. Cercetătorii se folosesc de obicei de radicalii presupuși... limbile cunoscute îmi oferă un teren sigur.

Gavrilă Copil: -Dar C. M. Ștefănescu, într-o notă la subsolul paginii ne spune că din ardh avem latinescul arduus-înalt, ridicat, vechiul irlandez ardda-proeminent, înalt, latinul vulgar ardeus, Ardea, etc.

Isac Mocanu: -N-am cunoscut studiul lui C. M. Ștefănescu. Ma simt foarte mulțumit când descopăr un punct de vedere similar și la alți cercetători. Nu este cazul să-mi exprim acum concluziile referitoare la enigmatică limba indoeuropeană. Uneori am impresia că unii perpetuează premeditat ideea existenței unei limbi originare necunoscute până azi. Noi știm despre ce limbă, despre ce fel de limbă este vorba. Revin la ard-înalt, baza argumentației mele pentru Ardeal. Amintesc și posibilitatea Ard plus sufixul el. Ex. Săcel, Muncel.

Mircea Țicleanu: -Prima variantă, ar + deal este foarte atrăgătoare, dar înclin spre a doua temă. Tema ard o găsim în toponimia românească actuală: Ard(u)sat (Mm)-satul lui Ard sau satul lui Ardu, cât și un ard cu un posibil rol adjectival-Ard (eu) (Hd), Ard (ud) (Su), Ard (uz) el (Mm), Ardeova (Cj) Ard (deoani) (Bc) și Ard (ei) uță (Nt). Ardeal poate fi, plecând de la rolul sufixului l, un diminutiv al temei ard, deci nu ne mai putem permite să separăm grupul consonantic rd ca la compusul ar-deal, d-ul fiind unitar temei.. Odată cu stabilirea temei ard se poate demonstra vechimea multimilenară a acesteia și implicit a derivatului ei, cu ajutorul toponimiei antice și a antroponimiei mitologice.

Gavrilă Copil:-Vechimea multimilenară a toponimului Ardeal include foarte bine ambele posibilități etimologice, atât ard cât și ar plus deal.

Ștefan Andreescu Moșna: -Nu mai e cazul acum să demonstrăm că teritoriile pe care-și duc oamenii viața au un nume și că acest nume se datorează unor caracteristici ale teritoriului, ori unor fapte petrecute în anume vremuri. Așa și cu ținutul din țara noastră cunoscut deopotrivă sub numele de Ardeal și de Transilvania. Ardeal, deși în scrieri a apărut mult mai târziu, a existat cu mult înaintea celui de Transilvania. Îl avem de la strămoșii noștri din secolele premerătoare erei noastre. 1) Dacă luăm în seamă cele scrise de Xenopol, cuvântul și-ar avea originea de la cimerieni, arghile însemnând colibe subterane, în care locuia poporul respectiv.

Gavrilă Copil: -Se impune precizarea că cimerienii sunt o străveche denumire dată unei populații trace din Ardeal. În sensul acesta am reținut o serie de argumente comunicate în cadrul Cercului **Deceneu**.

Ștefan Andreescu Moșna: 2)-Bordeiul exista, până în timpurile foarte apropiate, la populația sătească-cuvântul argea definește un bordei în

pământ, precum și părți din pivniță indicând grinda susținătoare a podelei, dar și partea din boltă a unei pivnițe construită din cărămidă sau piatră.

Argumentația în sensul acesta poate continua, dar nu insist.

3) De la traci și iliri (foarte apropiați ca origine) există un trib numit ardiaci, dar și ardiai, din care, prin adăugarea sufixului i s-a ajuns la Ardeal -i final aspirându-se. Tot de la aceștia avem numele râului Arda precum și al unui trib Dardi, -ardi, prin eludarea lui d, plus l, ca mai aninte.

4. Datorită minelor de aur și argint, cunoscute încă din vremea agatârșilor, să-și tragă numele de la argu (alb, stălucitor), sau argya (ce sclipește), la care g să se transforme în d plus l, se ajunge la Ardeal. Rostirea țăranilor până azi încă păstrează contopirea sau înlocuirea lui g și d. Și în această situație renunț la o parte din demonstrație.

5. De la pelasgi și celți. Mă gândesc la Ardalus, fiul lui Vulcan, zeul fierarilor. Nicolae Densușianu demonstrează că Vulcan este un zeu de origină tracă.

Într-o regiune celtică-în Anglia-aflăm padurea Arden. În locul n final, avem , la noi, un l, Ardel, diftongat, Ardeal. Paralelismul celto-român este bazat pe exemple, dar nu insist.

6. Originea cuvântului Ardeal o putem găsi în expresii daco-romane, în folclorul românesc planta Hardal, rapiță sălbatică ce va fi crescut din belșug pe terenurile întelenite, folosite la pășunat. De asemenea o putem afla din argelar, proprietar sau păzitor de herghelii - de animale numeroase- ce au existat din vechi timpuri, în aceste locuri. Din argea (g-d plus l), însemnând câmp nelucrat-terenurile nelucrate de pe coastele munților. Amintesc și cuvântul baldină (rotacismul lui l în r) grămadă de pietre rele extrase din minele de aur, arval- referitor la gruparea preoțească, a ctiților și polisti, locuind pe vârful munților (acei călători prin nori).

Originea Ardealului poate fi și în numele patriei lui Novac (personaj de legendă românească)-Starideal, Sterideal și Cearideal, din care obținem Arideal (făra st, șt , ce), cu un i dispare.

Din colindu-l bucovinean Aradia Doamna. Toate duc la Ardeal, iar Erdély, cuvânt imprumutat de unguri de la români. Ardeal, cuvânt pe care românii l-au păstrat fără intrerupere din vechime până azi. Numai datorită acestei păstrări l-au găsit și preluat ungurii de la ardelenii băștinași, de la români.

Comentariul etimologic îmi aparține, am în vedere o dezbatere mai largă decât aceasta. Precizez că m-am folosit de termeni din Xenopol, N. Densușianu, I. I. Rusuși Delev. Desigur, pe unii i-am găsit eu.

Paul Tonciulescu: - Se impune observația că înțelesul celor două teme, ardeal și ard, propuse de Isac Mocanu și frații Bălaș și Iordache Moldoveanu este identic, diferența fiind de nuanță. Sensul a merge în sus din frigianul ar

și sanscritul ri este identic cu înalt. Aceste etimologii, deal înalt, munte - deal, sunt în perfect acord cu topografia Ardealului.

Virgil Oghină: -Numele de Ardeal este o denumire etnică ce amintește despre trăirea pe acest pământ, în preistorie, a pelasgilor, din marea grupă a arimilor. La această părere se ajunge în urma constatării că pe teritoriul Ardealului, această provincie românească străveche, se află localități cu denumiri apropiate: Argel, Ardan, Arcan, Arad și altele. Această situație este întărită prin existența unor numiri de localități identice sau aproape identice în sudul Franței, teritoriu locuit de triburi liguro-dacice. După opinia mea această ipoteză este mai aproape de adevăr decât cele bazate pe etimologie.

Paul Tonciulescu: -Originea dacică a cuvântului Ardeal este confirmată de existența lui în zonele locuite de pelasgi și în special de ligurii plecați din Dacia în sudul Franței.

În Libia pelasgă a existat un fluviu Ardalio, menționat în epoca romană, deci cu mult timp înainte de cea mai veche pomenire a neamului unguresc. În Franța meridională, patria strămoșilor liguri ai occitanilor de azi (12 - 20 milioane locuitori), Dicționarul lui Janin, publicat în 1851, consemnează următoarele nume de localități: Ardelles, Ardelu, Ardenil, Ardillata, Ardilleux, și Ardillièreș. Nicolae Densușianu în **Dacia preistorică**, menționează și comuna Ardauli în provincia sardă Cagliari-Oristano. Existența acestor toponime în zonele locuite de liguri nu trebuie tratată ca o simplă coincidență, ea fiind consecința firească a comunității de limbă daco-ligură, dovedită și în comunitatea lexicului româno-occitan.

Gavrilă Copil: - Și C. M. Ștefănescu, în ceea ce privește ipoteza derivării toponimului Ardeal din radicalul indoeuropean ardhva (eredh) „înalt”, „înălțime”, p. ext. „deal, munte”, sau ardh „ridicat”, (Nota nr. 9 din studiul citat: Înruit, se pare, cu semit. (arab) ard „pământ, țară” și (ebr.) eretz „pământ, țară”) - o consideră a fi mai realistă din punct de vedere geografic. Unele toponime, susține C. M. Ștefănescu- de exemplu spaniolul Ardales (din extremitatea vestică a ariei indo-europene), sau iran. Ardal (din extremitatea estică a acestei arii) -sunt aproape identice cu numele Ardealului nostru. Aceasta îl face să privească aproape ca o certitudine derivarea numelui Ardeal din radicalul indo-european citat.

În ce privește partea a doua a numelui său, consideră că ea trebuie pusă în legătură cu alt radical indo-european și anume cu dhal sau dhel „a crește, a se înălța”, cu care nu ar fi exclus să fie înruit, semantic, și românescul deal „colină”.

Cred că e momentul să fie expusă și cealaltă ipoteză. Ne folosim tot de textul lui C. M. Ștefănescu. Ipoteza derivării toponimului Ardeal „din ungurescul Erdély” ținutul de dincolo de pădure (recte pădurea Munților

Apuseni), aparține lui P. Hunfalvy (Magyarország etanographiája, p. 350), fiind îmbrățișată „gata făcută”, de către cei mai mulți cercetători (nota 1, st. cit. : Z.Gombocz, J. Melich, A. Cihac, Gr. Tocilescu, H. Tiktin, O. Densușeanu, I. Bogdan, A. Bunea, N. Iorga, N. Drăgan, Iorgu Iordan, etc.), în general fără prea mult spirit critic. Pe scurt evoluția sa ar fi următoarea: erdö-elv-erde-el-erdél-Erdély, Ardeal (în care erdö „pădure” iar elv, elü, el „dincolo”, „regiunea de dincolo”, „trans”) ...ipoteza Erdély „ținutul de dincolo de pădure” (Nota nr. 6 : Adică la est de Apuseni-știut fiind că penetrația ungarilor în Transilvania s-a efectuat de către vest, respectiv dinspre Panonia stepică) este inexactă și deci inadmisibilă, fiind infirmată de cercetările paleogeobotanice și paleopedologice, care evidențiază existența unei arii mai mult sau mai puțin compacte de pădure de foiase (până în trecutul nu prea îndepărtat) pe aproape întreg cuprinsul Transilvaniei, în prelungirea pădurilor de pe clinele Apusenilor. Resturile insulare ale acestei vechi păduri se pot întâlni atât în zona depresionară Turda-Sebeș-Sibiu, cât și în așa numitul podiș al Secașelor, în podișul Târnavelor și chiar pe înălțimile „câmpiei” Transilvaniei, iar acolo unde ele au fost defrișate și au dispărut cu totul (fiind, parțial stepizate antropic), solurile brune de pădure confirmă aproape pretutindeni existența acestei vechi păduri. Ar fi fost deci complet illogic ca un ținut împădurit situat în continuarea unui alt ținut împădurit să fie numit „ținutul de dincolo de pădure”-ca și când, adică, s-ar deosebi de primul tocmai din aceea că ar fi fost lipsit de păduri!

De asemenea ținând seama de faptul că penetrația ungarilor în Transilvania a început abia în prima parte a secolului al X-lea (Nota nr. 7: Înceindu-se abia în secolul XIII) și că numele Ardealului nu apare, în documente, decât abia după anul 1200 (deci după aproximativ trei secole) - la început sub formele Erdöelü, Erdöelv, Erdöel, Erdeel (Nota 8 Scrise Erdewelw, Erdewelwe, Erdewel, Herdewel, Erdevel, Erdeel), apoi sub forma Erdel (1390) și abia mai târziu sub forma Erdély-se poate trage concluzia că acest nume a fost împrumutat de unguri de la populația românească băștinașă și adaptat - într-un timp destul de îndelungat - la limba ungară prin procedeul așa numit al etimologiei populare, respectiv prin apropierea lui de unele cuvinte uzuale din limba ungară, asemănătoare lui din punct de vedere fonetic (în cazul în speță: erdö + elü).

A urmat apoi, traducerea din limba ungară în limba latină a cuvântului Erdély, creindu-se astfel, artificial, un alt nume geografic pentru această regiune:Transilvania, folosit, ca atare, în documentele cancelariilor ungurești scrise în limba latină. Rezultatul acestei traduceri a fost întărirea, cu timpul, în conștiința mai ales a intelectualității, a falsei sinonimii Erdély = ținutul de

dincolo de pădure”, și folosirea ei la susținerea, mai târziu, a tezei (făra obiect, de altfel, după cum s-a văzut) lui P. Hunfalvy.

Numele Ardealului sub forma sa românească, este așadar, atestat în documentele românești cu două secole mai târziu decât formele ungurești din documentele cancelariei ungare. Aceasta, însă, nu înseamnă cătuși de puțin că forma ungurească ar fi apărut înaintea celei românești, sau că forma românească ar fi derivat din cea ungurească. Explicația acestei situații constă în aceea că documentele românești ne apar abia după întemeierea principatelor române-respectiv a cancelariilor noastre domnești; prin urmare nici forma românească a numelui Ardealului nu putea să apară decât odată cu amintitele documente (secolele XIV-XV).

Mai mult: faptul că forma ungurească Erdel-din care, conform celeilalte teorii, s-ar fi putut forma românescul Ardeal-apare în documentele ungurești, abia la 1390 (Nota 12. Căci din cele anterioare- Erdöelü, Erdöelv, Erdöel, scrise Erdewelw, Erdewelwe. Herdewel, Erdewel - nu s-ar fi putut constitui din punct de vedere fonologic n.a.) este de natură să demonstreze că numai în câteva decenii de la apariția sa nu putea deriva din el românescul Ardeal. Cu atât mai puțin, el nu putea fi adoptat într-un timp atât de scurt și de către românii de la sud și de la est de Carpați, la care să se fi extins atât de mult, încât să poată fi inclus în documentele scrise de ei (Nota 13. Am văzut mai sus, că pentru adoptarea românescului Ardeal la limba ungară - Erdölü = Erdewelw etc. -, au fost necesare aproximativ trei secole și că evoluția sa până la stabilirea formei ungurești definitive, Erdély, a mai necesitat încă două secole).

Am dat curs prezentării pe larg acestei teorii, din corectitudine. Mai e cazul să precizăm că teza lui P. Hunfalvi este antiștiințifică?

(Continuare în numărul viitor).